

Ігор Тарнавський

МІСЦЕВА ДОПОМІЖНА ПОЛІЦІЯ ДОНЕЧЧИНИ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1943 рр.)

У статті на основі архівних матеріалів досліджується процес створення німецькою окупаційною владою місцевої допоміжної поліції на території Донеччини (сучасної Донецької області), яка тоді входила до зони військової адміністрації. Аналізується структура цих підрозділів, їхнє завдання та функції, джерела фінансування. Розглядаються основні причини, що спонукали місцевих громадян до вступу в поліцію.

Ключові слова: окупація, окупаційна влада, допоміжна поліція, функції, структура, військова адміністрація, колаборація.

Поведінка цивільного населення України загалом та Донеччини зокрема в роки Другої світової війни є однією із суперечливих тем у вітчизняній історіографії. Трагування тих чи інших дій мешканців краю подається у діаметрально протилежних ракурсах залежно від політичних позицій і світоглядних орієнтацій. Особливо дражливою виступає проблема колаборації місцевого населення з нацистським окупаційним режимом в означений період, одним із найбільш яскравих проявів якої була діяльність місцевої допоміжної поліції.

Питання створення та функціонування на окупованих українських землях місцевої допоміжної поліції вивчене недостатньо та не до кінця осмислене. Радянська історіографія вважала місцевих поліцаїв зрадниками і не робила спроби ретельно дослідити історію цих формувань. Акцент робився лише на злочинах, які скоїли вони та їхні господарі. Сучасна українська історична наука поступово звертає увагу на зазначену проблему. Так, деякі питання функціонування поліції на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації через призму колаборації розглянула В.О. Шайкан¹. Різні аспекти діяльності української поліції в системі місцевого самоврядування на матеріалах Держархіву Полтавської області дослідив С.М. Боган². Організацію та діяльність українських допоміжних військових формувань вермахту та поліції на території рейхскомісаріату «Україна» (РКУ) в 1941–1943 рр. вивчав

І. Дерейко³. Комплекс питань, пов'язаних з функціонуванням окупаційного режиму, в тому числі створення поліційних формувань в РКУ та «військовій зоні», розглянуто в колективній монографії О. Лисенка, О. Гончаренка, М. Куницького⁴. Є також роботи, присвячені вивченню особового складу допоміжної поліції окремих міст. Серед них статті Б.М. Зека⁵ та Т. Мартиненка⁶. Отже, більшість сучасних вітчизняних наукових розвідок зосереджена лише на окремих аспектах діяльності місцевих поліційних формувань. До того ж серед них немає жодного ґрунтовного дослідження, присвяченого винятково функціонуванню допоміжної поліції у військовій зоні окупації загалом та місцевої поліції на Донеччині зокрема.

Певну увагу локальним поліційним формуванням приділили зарубіжні дослідники. Одним із перших, хто розпочав дослідження військової зони окупації, був німецький історик Н. Мюллер⁷. Але він майже не торкався діяльності місцевої поліції. Далі у цьому плані пішов американ-

¹ Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни : моногр. — Кривий Ріг, 2005.

² Боган С.М. Українська поліція у системі органів місцевого самоврядування на окупованій німецькими військами території України у 1941–1942 роках // Гілея. — 2006. — Вип. 5. — С. 78–85.

³ Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). — К., 2012.

⁴ Гончаренко О.М. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. — К., 2014.

⁵ Зек Б.М. Особовий склад української допоміжної поліції Луцька у 1941–1944 рр. // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — 2013. — Вип. 9–10. — С. 105–111.

⁶ Мартиненко Т. Українська допоміжна поліція в окрузі Львів-місто: штрихи до соціального портрета // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2013. — Вип. 48. — С. 152–167.

⁷ Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944): О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории. — М., 1974.

ський історик Мартін Дін, який дослідив діяльність допоміжної поліції Білорусі та України⁸. Дослідник звернувся до питання участі цих підрозділів у знищенні євреїв у Білорусі, в західних і центральних областях України. Він також висвітлив проблему формування місцевої поліції, але поза військовою зоною.

Більш широко до розгляду місцевих органів поліції підійшли російські історики Д.А. Жуков та І.І. Ковтун⁹. Вони дослідили процеси формування, причини колаборації, структуру та функції поліції, але їхнє дослідження стосувалося лише російської військової зони окупації. Частково тему допоміжної поліції вивчали С. Дробязко, А. Каращук¹⁰ та С. Чуєв¹¹. Географічно ці праці охопили майже всю окуповану територію СРСР, але місцева допоміжна поліція не стала головним предметом досліджень.

Таким чином, виходячи із ситуації, що склалася в сучасній історіографії, автор статті на матеріалах Держархіву Донецької області робить спробу охарактеризувати процес створення німецькою окупаційною владою місцевої допоміжної поліції на території Донеччини та визначити основні напрямки її діяльності.

Під час Другої світової війни Донеччина (на той час Сталінська, нині Донецька область) була повністю окупована нацистською Німеччиною та перебувала у зоні військового управління (1941–1943). Ця територія являла собою особливу організаційну структуру, яка відрізнялася від решти України, де панувала цивільна окупаційна адміністрація. Військова зона поділялася на три райони: бойових дій, армійський тилловий і прифронтовий. Вся влада тут зосереджувалася в руках військових: у прифронтовій смузі адміністративні функції виконували німецькі військові комендатури за допомогою сільських старост та волосних старшин. У тиллових районах груп окремих армій розташовувалися охоронні дивізії і полки, а також фельд- та ортскомендатури, які складали мережу опорних пунктів німецького військового управління. Вони не були об'єднані в єдину систему¹². Що стосується фронтової смуги, то тут повний контроль був у руках бойових частин.

Майже від самого початку окупації на підконтрольних вермахту землях розпочався процес створення місцевої допоміжної поліції. Так, влітку 1941 р. командування 17-ї німецької армії

видало розпорядження про створення груп самооборони і поліції в українських селах. При цьому число поліцейських не мало перевищувати певної пропорції: 1 поліцейський на 100 місцевих жителів¹³.

29 серпня 1941 р. командування сухопутними силами Німеччини дозволило командувачам тиллових районів, за згодою та взаємодією з вищим керівництвом СС і поліції, розпочати формування з місцевих жителів та колишніх військовополонених допоміжної поліції¹⁴.

Основним керівним документом, що регулював питання формування та діяльності допоміжної поліції у військовій зоні, вважався наказ № 8000/42 (серпень 1942 р.) «Щодо допоміжних сил на окупованих східних територіях» начальника Головного штабу сухопутних військ Ф. Гальдера. За цим документом, підрозділи охорони в зоні військових дій формувалися «з добровольців та звільнених військовополонених»¹⁵. Ці формування призначалися для поліцейських та охоронних функцій чи «окремих завдань».

Вербування місцевих громадян проводили військові комендатури різних рівнів, польова жандармерія, таємна польова поліція, Служба безпеки. До цієї справи долучили і місцевих старост, старшин, бургомістрів¹⁶. На окремих прикладах можна продемонструвати, як відбувався цей процес. Так, староста Кутейніківської сільської управи Амвросіївського району 3 серпня 1943 р. направив до начальника району якогось М.С. Єрмоленка для оформлення на посаду поліцейського та довірив йому зброю¹⁷. Також збереглася заява О.О. Денисова начальнику окружної української охоронної поліції, у якій він просив прийняти його на службу до цієї структури, бо йому знайома поліцейська робота¹⁸. На ім'я коменданта Чистяківського району була спрямована заява І.Г. Риштетенка з проханням прийняти його на посаду начальника поліції в Південній групі, оскільки він раніше працював у промисловій міліції на посаді начальника караулу шахти ім. Л.І. Лутугіна¹⁹. Усі щойно згадані особи пішли на службу до місцевої поліції добровільно.

Численні оголошення запрошували донеччан вступати до цих підрозділів. Агітки розклеювали по населених пунктах у місцях скупчення людей. Друкувалися оголошення і у місцевій окупаційній пресі. Так, у газеті Юзівської міської управи «Донецкий вестник» місцева біржа праці

⁸ Дин М. Пособники Холокоста: Преступления местной полиции Белоруссии и Украины, 1941–1944. — СПб., 2008.

⁹ Жуков Д.А. Русская полиция. — М., 2010.

¹⁰ Дробязко С. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. — М., 2000.

¹¹ Чуєв С. Проклятые солдаты. — М., 2004.

¹² Неизвестная Россия. XX век: архивы, письма, мемуары : в 4 т. — М., 1993. — Т. 4.

¹³ Чуєв С. Указ. соч. — С. 344.

¹⁴ Жуков Д.А. Указ. соч. — С. 30.

¹⁵ Там же. — С. 33.

¹⁶ Там же. — С. 36.

¹⁷ Державний архів Донецької області (далі — ДАДО). — Ф. Р-1619. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 22.

¹⁸ ДАДО. — Ф. Р-1619. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 33.

¹⁹ Там само. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 26.

сповіщала про набір 50 поліцейських віком від 18 до 45 років²⁰.

Утім, принципу добровільності дотримувалися не завжди. Якесь частина громадян йшла на службу до поліції за примусом. При цьому на деякі посади, як-от староста або поліцай, призначали через збори місцевих громадян, де часто відбувалось інсценування виборів. Траплялось, що іноді обирали людей, які не хотіли бути поліцаями.

Причини, що спонукали людей до вступу в місцеву поліцію, були різні. Головна — бажання вижити у складних умовах окупації, уникнути голодної смерті. Часто добровольцям обіцяли гуртожиток і харчування, як у німецьких військових. Зокрема, Юзівська біржа праці спокушала охочих харчовим пайком, а членам сімей обіцяла продуктові картки²¹.

Обіцянки достойного харчування не були пропагандистським трюком. Поліцейські чини та члени їхніх родин дійсно отримували картки на харчування, якого бракувало решті населення. У фонді районного управління Честяківської поліції є списки поліцейських Олександро-Орловської поліції та членів їхніх сімей на отримання продовольчих карток. Цікаво, що окрім дружин та дітей у списку фігурують батьки поліцаїв²². Тобто людина, яка йшла до поліції, могла на мінімальному рівні забезпечити існування своєї родини.

Що стосується розміру продуктового пайка та постачання хліба, то слід зазначити, що на початку 1942 р. у більшості населених пунктів військової зони окупації усе населення було поділене на чотири категорії. Допоміжна поліція отримувала хліб по найвищій, першій категорії. До цієї групи також належали робітники важкої праці та пожежники. Норма видачі хліба тут становила 500 г на день, а членам їх родин — 200 г²³.

Крім харчових пайків, поліцейські отримували певну заробітну плату. Так, Юзівська біржа праці обіцяла добровольцям зарплату у 2 руб. 50 коп. на годину²⁴. У середньому рядовий поліцейський, а таких була більшість, отримував 300–400 руб. на місяць. Із зарплатної відомості співробітників 3-го відділу Управління поліції Бахмутського району за вересень 1942 р. видно, що начальник поліції одержував 1000, начальник організаційного відділу — 700, начальник дільниці — 600, поліцейський — 300–375 руб.²⁵

²⁰ Донецкий вестник. — 1942. — 27 авг.

²¹ Там само.

²² ДАДО. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 24.

²³ Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 11. — Арк. 25.

²⁴ Донецкий вестник. — 1942. — 27 авг.

²⁵ ДАДО. — Ф. Р-1653. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 2.

Утім, серед представників окупаційної адміністрації цього району зарплата поліцейського не була найвищою. Так, перекладач, на яких у той час був великий попит, отримував від 300 до 600 руб., секретарка — 450.

Для порівняння можна навести розміри зарплатні службовців рейхскомісаріату «Україна» за 1942 р.: друкарка, кресляр, завгосп — 400, бухгалтер — 500, службовець на відповідальній посаді — 650, службовець на керівній посаді — 900, керівник підприємства — до 1500 руб.²⁶

Проте гроші, які отримувало населення за свою роботу, були фактично знецінені інфляцією. Так, на базарах Харкова влітку 1942 р. 1 кг хліба продавався за 150 руб. при офіційній ціні 1,7; 1 яйце — відповідно 8/0,8; 1 л молока — 20/1,2; 1 л соняшникової олії — 280/14,5. При цьому ціни постійно зростали. Зокрема, в березні 1943 р. на базарах Києва пуд борошна коштував 15 тис. руб., 1 кг печеного хліба — 400 руб., 1 кг сала — 6 тис. руб., склянка солі — 300 руб.²⁷ Подібна ситуація була і на ринках Донеччини.

Як бачимо, грошова винагорода поліцейських була не надто купівельно спроможною, проте до неї додавалися певні пільги. Зокрема, вони звільнялися від сплати адміністративного податку, що стягувався із заробітної плати.

До того ж видача військової форми теж була значним привілеєм, який міг спонукати людей до вступу в допоміжну поліцію. Так, кирзові чоботи на юзівському ринку «Стандарт» у 1942 р. коштували 380 руб.²⁸, а німецькі армійські (їх видавали поліцаям) вартували від 1000 до 1200 руб.²⁹

Про причини переходу місцевого населення на службу до окупантів писали у своїх звітах службовці НКВС, які після війни вивчали справи колаборантів. Зокрема, вони зазначали такі мотиви: створення німцями привілейованого стану (матеріальне забезпечення для старост і поліцейських, надання в достатній кількості продовольства); широко розгорнута нацистська агітація, особливо в часи поразки Червоної Армії; націоналістична агітація, розповіді про «незалежну Україну»; небажання виїзду на примусову роботу до Німеччини³⁰.

Стосовно націоналістичної агітації та розповідей про «незалежну Україну» виникають певні сумніви. Скоріше за все на Донеччині така агітація мала мінімальний вплив. На користь цього

²⁶ Неизвестная Россия... — Т. 4. — С. 313.

²⁷ Ветров І. Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на окупованій території України (1939–1944 рр.) // Архіви окупації. 1941–1944 (Більше не таємно; Т. 1). — 2-ге вид. — К., 2008. — С. 779.

²⁸ ДАДО. — Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1806. — Арк. 26.

²⁹ Там само. — Арк. 5.

³⁰ Державний архів Луганської області (далі — ДАЛО). — Ф. П-1790. — Оп. 1. — Спр. 262. — Арк. 9–10.

аргументу свідчить документація поліцейських органів різних рівнів. Вона майже повністю велася російською мовою. Лише в окремих випадках зустрічаються документи, складені українською. Усі знайдені протоколи допитів велись також російською. Цікаво, що певні документи мали український шаблон, але заповнювались майже завжди російською мовою, наприклад анкети паспортних столів.

Крім того, українці не склали більшості у місцевій поліції. Одним із доказів цієї тези є національний контингент особового складу дирекції № 3 Ларинської райуправи м. Юзівки за 1943 р. Там, із 49 поліцейських лише 23 були українцями, а 26 — росіянами³¹. Якби однією з головних причин служби в поліції був український націоналізм, то цифри були б інші.

У цьому документі також наведено вік поліцейських. Найстарший був 1885 р.н., наймолодший — 1926 р.н. Із 49 службовців 9 були народжені наприкінці XIX ст., з 1901 до 1910 — 8, з 1911 до 1920 — 18, з 1920 до 1926 — 14 осіб. Із цього видно, що молодь, вихована в дусі сталінізму, і в меншій мірі, ніж старше покоління, постраждала у часи репресій 30-х рр., також піддавалася на нацистську пропаганду та йшла на службу до допоміжної поліції.

Часто серед причин, що спонукали людей до вступу в допоміжну поліцію, називають образи, які заподіяла радянська влада певним категоріям своїх громадян (дворянам, куркулям та ін.). Так, інформація, підготовлена після звільнення Донеччини начальником управління НКВС по Сталінській області підполковником Зачепою, є не дуже коректною. Він, керуючись лише прикладами автобіографій, вихопленими із контексту, робить такий висновок: «Фашистські окупанти основну ставку у боротьбі з партизанами, вияві комуністів, комсомольців та радянського активу — робили на кулацтво, голови сімей яких були репресовані органами радянської влади»³². Утім, виявлені архівні документи спростовують це твердження. Серед місцевих поліцаїв були не тільки колишні куркулі, а й червоноармійці та представники робітничого класу. Так, 11 поліцаїв пос. Катик Чистяківського району були раніше робітниками: чорнороби, муляр, машиніст, шофер, черевичник, зарубник, коваль³³. Серед документів Чистяківської районної поліції зберігається список особового складу дільниці Розсипна з колишніми спеціальностями поліцаїв — коваль, електрослюсар, бухгалтер, кондуктор, кухар, тесля та рахівник³⁴. Подібна

картина спостерігалася і в інших місцевостях Донеччини.

Для порівняння можна навести статистику сусідньої Ворошиловградської (нині — Луганській) області. Там, за матеріалами органів НКВС, із 450 осіб, що служили в поліції та інших структурах окупаційної влади, лише 22 були представниками сімей куркулів, а 37 свого часу піддавалися репресіями з боку радянської влади³⁵. Як бачимо, переважна більшість службовців не була в минулому скривджена радянською владою, а люди, які зазнали від неї утисків, склали абсолютну меншість. Крім того, до складу місцевої поліції входили і колишні полонені червоноармійці, серед яких були представники різних регіонів та республік СРСР. Так, із 163 поліцаїв, які після війни потрапили до рук НКВС на Луганщині, вояків Червоної Армії було 49. Серед 18 керівників поліції різних рівнів 8 посад займали колишні червоноармійці³⁶. Ймовірно, на Донеччині ситуація була подібною.

Отже, наведені факти свідчать не про прихильність тих чи інших соціальних груп до служби в поліції, а про наявність матеріального заохочення та продовольчого забезпечення на даних посадах.

Тепер поглянемо на структуру та склад допоміжної поліції Донеччини. В кожному місті була створена міська поліція. В районах діяли відповідні підрозділи. Штат місцевої поліції залежав від промислово-економічного потенціалу та значимості регіону. Як правило, керівний апарат районної поліції був невеликий. Він знаходився у райцентрі та здійснював контроль і керівництво поліцією нижчих ланок (дільниць та сільської поліції), проводив слідчі дії. У великих економічних районах збільшувалась кількість помічників начальника поліції, число слідчих, старших і рядових поліцейських.

Разом із районною поліцією в деяких населених пунктах створювалася повітова, яка обслуговувала навколишні населені пункти. Також існували сільські поліцейські дільниці, які різнилися лише кількісним складом, а структурою були однакові. В поселеннях, селах та хуторах поліцію очолював старший поліцейський або начальник поліції, якщо село було велике.

Кількість поліцаїв залежала від кількості дворів. Великі поселення поділялися на квартали, які обслуговували від одного до трьох поліцейських на чолі зі старшим поліцейським. Квартальні та сільські поліцейські мали обиратись на місцях, але здебільшого вони направлялись з району. Районна поліція була підпорядкована шефу поліції, а сільська чи селищна — старості управи.

³¹ ДАДО. — Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1808. — Арк. 2.

³² Там само. — Ф. П-326. — Оп. 2. — Спр. 38. — Арк. 1.

³³ Там само. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 92.

³⁴ Там само. — Арк. 85.

³⁵ ДАЛО. — Ф. П-1790. — Оп. 1. — Спр. 262. — Арк. 1–6.

³⁶ Там само. — Арк. 24.

В більшості випадків поліція діяла самостійно. Лише під час виконання особливо важливих справ погоджувала свої дії зі старостою чи шефом поліції. Наприкінці окупації поліція складалась з осіб, що пройшли 1–2-тижневу підготовку в школі шуцманів.

Звичайно, найбільша кількість поліційних дільниць (15) існувала в обласному центрі (м. Сталіно)³⁷. Наприклад, на першій дільниці нараховувалось 169 поліцейських, серед них було 28 унтер-капралів та 105 шуцманів. У 1942 р. до цього підрозділу прибуло ще 9 поліцаїв зі школи шуцманів, а шістьох було переведено з 5-ї дільниці³⁸.

Щодо озброєння, то допоміжна поліція в основному мала гвинтівки та карабіни, а начальник поліцейської дільниці — ще й пістолет. У рапорті коменданту району м. Чистякове від 3 березня 1942 р. начальник Орловської дільниці зазначив наявну в своєму підрозділі зброю: 10 гвинтівок, 100 одиниць патронів та один наган на 10 поліцейських³⁹. Дільниця, що на шахті «Капітальна» (м. Юзівка), мала таку зброю: 1 наган, 4 радянські гвинтівки та 1 автомат, 3 німецькі автомати та 2 карабіни. У списку зброї Катиківської дільниці поліції (нині — Шахтарськ) від 9 березня 1943 р. зазначалося, що на 12 поліцейських припадало: 3 карабіни, 6 гвинтівок, 1 німецька гвинтівка, 1 автомат⁴⁰. Тобто майже кожний поліцейський мав у наявності зброю.

Для налагодження нормальної роботи поліцейські установи отримували й певне фінансування. Так, начальник Бахмутської районної допоміжної поліції за вересень 1942 р. отримав 500 руб. на оперативні витрати⁴¹. У звіті про виконання бюджету по Управлінню поліції Будьонівського району м. Юзівки за той же період зазначалося, що окрім зарплатні до установи надійшло 11 851 руб. на канцелярські витрати⁴². Грошове забезпечення поліцейських органів різних рівнів надходило від фінансових структур окупаційної адміністрації. Так, у заяві до Будьонівського районного відділу фінансів йшлося про прохання перерахувати на рахунок управління поліції цього ж району 6000 руб. на виплату заробітної плати за другу половину серпня 1942 р.⁴³

Проте були й інші джерела фінансування допоміжної поліції. Зокрема, кошти на її утримання вносило місцеве населення. У фонді Будьонівської районної поліції збереглися «Списки громадян, що здали гроші на утримання поліції». У переліку

зазначені особи, що проживали по вул. Шмідта та Ворошилова. Вони зробили щорічний внесок у 15 руб. з людини⁴⁴. У цій справі є також список тих, хто не вніс дану суму.

Тепер звернемо увагу на діяльність місцевої допоміжної поліції. Одразу зазначимо, що питання участі цих підрозділів у каральних акціях розглядатися у даній статті не буде. Адже ця тема заслуговує на окреме ґрунтовне дослідження. Ми ж зупинимось на взаємодії поліції з окупаційними органами та на тій ролі, яку відіграли ці підрозділи у встановленні «нового порядку».

Новостворені допоміжні поліційні формування одразу приступили до виконання покладених на них обов'язків. Одним із перших завдань була реєстрація місцевого населення. У фонді Авдіївської районної поліції є інструкція зі здійснення прописки населення обласного центру згідно з постановою Юзівської міської управи. Ця процедура була розпочата 15 грудня 1941 р. У зв'язку з цим начальник поліції Москаленко та завідувач паспортним столом міста Жировик видали такий наказ: «1. Запис населення в домових книгах здійснюється по пред'явленню прописних листків..., на основі пред'явленого паспорту з фотографією... і заповнений лист обов'язково має мати візу начальника поліції... на дозвіл прописки даної особи. <...>

9. Прописні листки на проведений перепис населення необхідно надавати в адресне бюро міської поліції цілодобово. Відповідальність за своєчасну і правильну прописку... несе начальник дільниці поліції»⁴⁵.

Ця процедура була платною. У наведеному вище документі зазначалося: «Вилучення держзбору здійснюється в сумі 2 руб. при видачі прописного листа. За нові домові книги брати 5 руб. оплати». Платні послуги застосовувалися і під час видачі посвідчень. Паспортний відділ Авдіївської поліції брав 1 руб. за видачу даних документів та ще 1 руб. за продовження строку їх дії⁴⁶.

Перепис населення проводився постійно. Оголошення про цей захід розвішувалися на вулицях, а також друкувались у місцевих газетах. В оголошенні Ларинського районного паспортного столу м. Юзівки, підписаному начальником поліції, говорилося про перепис з 20 до 30 квітня 1942 р., тобто через 6 місяців після першого⁴⁷. Під час цієї процедури кожен житель повинен був мати при собі паспорт, подвірну книгу, трудову книжку та військовий квиток⁴⁸. Майже одразу розпочалася чергова хвиля перепису, яка тривала

³⁷ Донецкий вестник. — 1941. — 27 нояб.

³⁸ ДАДО. — Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1805. — Арк. 1–3.

³⁹ Там само. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 12.

⁴⁰ Там само. — Арк. 19.

⁴¹ Там само. — Ф. Р-1653. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 4.

⁴² Там само. — Ф. Р-1789. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 45.

⁴³ Там само. — Арк. 1.

⁴⁴ Там само. — Ф. Р-1789. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 3.

⁴⁵ Там само. — Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 1.

⁴⁶ Там само. — Арк. 3.

⁴⁷ Там само. — Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1807. — Арк. 44.

⁴⁸ Донецкий вестник. — 1942. — 19 апр.

з 9 до 21 травня 1942 р. При цьому в пресі були надруковані попередження, що особи, які без причини не пройдуть перепис, будуть покарані⁴⁹. Так, в оголошенні Авдіївського районного паспортного столу обивателям за неявку погрожували штрафом в 500 руб. Штраф дуже великий, адже більшість не мала такої зарплати на місяць.

На окупованій території головними документами були тимчасове посвідчення особи та паспорт. Для їх отримання людина мала надати в поліцію довідку з місця проживання, написати заяву на отримання посвідчення з додаванням фото та заповнити анкету. Також треба було надати прізвища громадян, які могли підтвердити анкетні дані та ручалися за благонадійність отримувача документа⁵⁰. Для отримання посвідчення чи паспорта треба було назвати причину його відсутності: крадіжка документа, його відсутність взагалі, втрата статусу військовополоненого⁵¹ тощо.

Надання паспорта погоджувалося з німецькою комендатурою. Так, від Ларинської райуправи 10 серпня 1943 р. були направлені на схвалення міської комендатури реєстраційні документи, де зазначалось прізвище особи та короткі відомості про неї⁵². Паспорт, окрім біографічних, містив і біометричні дані: зріст, форма обличчя, колір очей та волосся. Він був складений німецькою та російською мовами. Термін дії — три місяці, після цього документ поновлювався⁵³. Окупаційна влада пильно слідкувала за видачею паспортів. У акті про звірства окупантів у м. Маріуполі є дані про повішення начальника паспортного столу за видачу документів партизанам⁵⁴.

Одним з головних завдань поліції була охорона стратегічних об'єктів і будівель. У фонді Української служби поліції м. Горлівки є документи поліцейських відділів, з яких видно, що об'єктами охорони були вулиці міста, відділ Служби безпеки, державне господарство, машинобудівний завод, дороги, мости, жирове господарство⁵⁵.

За часів окупації була введена комендантська година. У січні 1942 р. в Юзівці вона тривала з 19.00 до 5.00⁵⁶. У сільській місцевості вона завершувалась на годину раніше. За дотриманням зазначеного часу слідкувала місцева поліція. При надзвичайних випадках, як-от вбивство німецьких військовослужбовців, комендантська

година збільшувалась. При цьому, як правило, усі перепустки, видані місцевою не німецькою владою, ставали недійсними. Право на пересування мали лише громадяни з перепусткою від німецької комендатури.

Допоміжна поліція також розглядала питання щодо зловживань місцевих керівників різних рівнів. Так, із Кодемської сільської управи Бахмутського району поліція отримала скаргу від робітників та службовців на незаконні дії, що проводились Кодемським розподільчим магазином та його завідувачем Г. Шепеленком. У скарзі було сказано, що останній не дотримується норм видачі продуктів населенню, обвішує громадян, не веде облік в магазині. Бахмутська кримінальна поліція направила в Кодему бухгалтера-ревізора, щоб той за червень — серпень 1943 р. зробив перевірку⁵⁷. Ревізор облуправління Ігнатович виявив велику кількість зловживань. Він зазначив, що роботу по отриманню, зберіганню та видачі продуктів, а також по звітності слід вважати злочинною. Місцева влада не цікавилася цим питанням, довіривши видачу продуктів Шепеленку, а той направив свої здібності на власне збагачення. Ревізор пропонував відсторонити Шепеленка і змусити внести в касу 2 тис. 125 руб., позбавити права отримання продовольства на 4 тижні та передати справу слідчим органам⁵⁸.

У Будьонівському районі 4 вересня 1942 р. у результаті слідства було виявлено зловживання писаря та фінансиста Клінкінської сільуправи О.І. Максимова. Так, встановлено, що він підробляв та зменшував суми грошей у звітах до райфінвідділу. Викрито зловживань на суму 3180 руб. Під час арешту у звинувачуваного вилучили 1675 руб., які внесли до каси управи⁵⁹.

Поліція також займалася справами, пов'язаними із сімейними та побутовими стосунками громадян. Приміром, в райуправління поліції Авдіївки надійшов документ від громадянина Ленівкіна, у якому він просить надати йому поліцейського для того, щоб забрати у дружини речі, які вона не віддає. Також представник порядку був необхідний для того, щоб не було скандалу. Розглянувши ситуацію, начальник поліції наказав вилучити речі та відправити справу до суду⁶⁰.

Поліція також розглядала питання, пов'язані з образою особи. Так, 18 вересня 1942 р. на ринку «Стандарт» м. Юзівки одна громадянка купляла запальничку. До неї підійшов гр. Краснолуцький і почав лягати негарними словами. Жінка заявила

⁴⁹ Донецкий вестник. — 1942. — 7 мая.

⁵⁰ ДАДО. — Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 8.

⁵¹ Там само. — Спр. 10. — Арк. 13, 40, 83.

⁵² Там само. — Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1807. — Арк. 49.

⁵³ Там само. — Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 32.

⁵⁴ Там само. — Ф. П-326. — Оп. 2. — Спр. 51. — Арк. 68.

⁵⁵ ДАДО. — Ф. Р-1903. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 8, 9, 12.

⁵⁶ Донецкий вестник. — 1942. — 10 янв.

⁵⁷ ДАДО. — Ф. Р-1652. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1.

⁵⁸ Там само. — Арк. 2.

⁵⁹ Там само. — Ф. Р-1789. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 128.

⁶⁰ Там само. — Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 69.

у поліцію, і кривднику призначили штраф у розмірі 100 руб.⁶¹

Контроль за виконанням постанов місцевих окупаційних структур був теж однією з основних функцій поліції. Так, постанови Юзівської міської управи часто завершувались пунктом, де відповідальність за впровадження цих розпоряджень покладалась на місцеву поліцію. Наприклад, існував наказ № 164 зазначеної міської управи від 17 липня 1942 р., яким заборонялась торгівля у не відведених для цього місцях без дотримання санітарних правил. Така ситуація, на погляд окупаційної влади, могла призвести до епідемічних захворювань. Торгівля дозволялась лише на базарах, за недотримання — штраф до 500 руб. Наглядати за цим мала міська поліція⁶². Доказом виконання даного розпорядження є звіти поліцейського по базару «Стандарт», вони містять перелік виписаних штрафів за антисанітарні умови, в яких зберігалися продукти, а саме: за продаж хліба, молока та м'яса без перевірки лікаря тощо виписувався штраф у розмірі від 30 до 100 руб.⁶³

Також ретельно виконувався наказ № 254 від 2 листопада 1942 р., яким заборонялося торгувати спиртними напоями у зв'язку з масовими отруєннями громадян⁶⁴. Так, дехто Юрін був затриманий на базарі з пляшкою самогону та оштрафований на 300 руб.⁶⁵ На базарі «Стандарт» 29 листопада 1942 р. був затриманий Богачев І., який намагався реалізувати півлітра оковитої за ціною 300 руб. Він був оштрафований на 200 руб.⁶⁶

Допоміжна поліція наглядала за виконанням інших наказів місцевих управ, як-от: заповідання сказу собак⁶⁷, реєстрація автомобільного транспорту та коней, нормоване вилучення яєць

⁶¹ ДАДО. — Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1806. — Арк. 1.

⁶² Донецкий вестник. — 1943. — 23 июля.

⁶³ ДАДО. — Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1806. — Арк. 8, 10, 11.

⁶⁴ Донецкий вестник. — 1943. — 23 июля.

⁶⁵ ДАДО. — Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1806. — Арк. 9.

⁶⁶ Там само. — Арк. 15.

⁶⁷ Донецкий вестник. — 1941. — 1 декаб.

і молока у населення, заборона експлуатації неза-реєстрованих радіоточок, контроль за користуванням водою з міського водогону, очищення тротуару від криги⁶⁸.

В поліції щодо порушників зазвичай застосовували три види покарань. Найсуворішим була страта, за менше порушення — штраф. Існували також примусові трудові роботи. Часто вони призначались за незначне порушення або у разі неможливості сплатити штраф. Так, у м. Бахмут громадянку А. Родоман було направлено на примусові роботи на два місяці. При цьому заступник міського голови Симонов просив начальника поліції не відправляти її за межі міста, адже вона мати маленької дитини⁶⁹.

Отже, з перших днів окупації Донеччини «нова влада» почала формувати місцеві поліцейські підрозділи частково на добровільних засадах, частково примушуючи людей до цього. Однією з головних причин вступу населення до місцевої поліції було бажання вижити в складних умовах окупації. Забезпечення продовольством, стабільна зарплата, а також привілейований статус надавали більше шансів пережити воєнне лихоліття поліцейському та його родині. Щодо складу поліції, то він був доволі строкатим. Тут служили не тільки колишні куркулі та громадяни, репресовані свого часу радянською владою, а й колишні червоноармійці, робітники, селяни. Фінансування поліцейських органів відбувалось двома шляхами: фінансовими відділами окупаційних структур та населенням у вигляді річного збору.

Перелік основних функцій та завдань, які виконувала місцева допоміжна поліція, свідчить про те, що впровадження в життя на окупованій території «нового порядку» було фактично неможливе без існування та використання місцевих допоміжних поліцейських формувань, які були провідником нацистської окупаційної політики в Україні.

⁶⁸ Там само. — 1942. — 4 янв., 21 мая, 23 июля, 3 сент., 11 декаб.

⁶⁹ ДАДО. — Ф. Р-1653. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1.

ДЖЕРЕЛА

1. Боган С.М. Українська поліція у системі органів місцевого самоврядування на окупованій німецькими військами території України у 1941–1942 роках / С.М. Боган // Гілея. — 2006. — Вип. 5. — С. 78–85.
2. Ветров І. Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на окупованій території України (1939–1944 рр.) / І. Ветров // Архіви окупації. 1941–1944 (Більше не таємно; Т. І) / Держ. ком. архівів України; упоряд. Н. Маковська. — 2-ге вид. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 774–781.
3. Гончаренко О.М. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. / О.М. Гончаренко, М.П. Куницький, О.Є. Лисенко; НАН України, Ін-т історії України. — К., 2014. — 151 с.
4. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки) / І. Дерейко; Ін-т історії України НАН України. — К., 2012. — 174 с.
5. Державний архів Донецької області. — Ф. П-326. — Оп. 2. — Спр. 38. — Арк. 1; Ф. П-326. — Оп. 2. — Спр. 51. — Арк. 68; Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1805. — Арк. 1–3; Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1806. — Арк. 1, 5, 8–11, 15, 26; Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1807. — Арк. 44, 49; Ф. Р-1578. — Оп. 1. — Спр. 1808. — Арк. 2; Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 12, 19, 24, 26, 85, 92; Ф. Р-1619. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 22, 33; Ф. Р-1652. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1, 2; Ф. Р-1653. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1, 2, 4; Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 1, 3; Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 69; Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 8; Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 32; Ф. Р-1751. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 13, 40, 83; Ф. Р-1789. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1, 45, 128; Ф. Р-1789. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 3; Ф. Р-1903. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 8, 9, 12.
6. Державний архів Луганської області. — Ф. П-1790. — Оп. 1. — Спр. 262. — Арк. 1–6, 9–10, 24.
7. Донецький вестник. — 1941. — 27 нояб.; 1 декаб.
8. Донецький вестник. — 1942. — 4 янв.; 10 янв.; 19 апр.; 7 мая; 21 мая; 23 июля; 27 авг.; 3 сент.; 11 декаб.
9. Донецький вестник. — 1943. — 23 июля.
10. Дин М. Пособники Холокоста: Преступления местной полиции Белоруссии и Украины, 1941–1944 / М. Дин. — СПб.: Академический проект — Издательство ДНК, 2008. — 268 с.
11. Дробязко С. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС / С. Дробязко, А. Карашук. — М.: АСТ, 2000. — 147 с.
12. Жуков Д.А. Русская полиция / Д.А. Жуков, И.И. Ковтун. — М.: Вече, 2010. — 304 с.: ил. — (Враги и союзники).
13. Зек Б.М. Особовий склад української допоміжної поліції Луцька у 1941–1944 рр. / Б.М. Зек // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — 2013. — Вип. 9–10. — С. 105–111.
14. Мартиненко Т. Українська допоміжна поліція в окрузі Львів-місто: штрихи до соціального портрета / Т. Мартиненко // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2013. — Вип. 48. — С. 152–167.
15. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944): О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Н. Мюллер; [пер. с нем. А. Артемова]. — М.: Воениздат, 1974. — 385 с.
16. Неизвестная Россия. XX век: архивы, письма, мемуары: в 4 т / глав. ред. В.А. Козлов; ред. совет: И.Д. Ковальченко (пред.) и др. — М.: Издательство Мосгорархив, 1993. — Т. 4. — 512 с.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 11. — Арк. 25.
18. Чуев С. Проклятые солдаты / С. Чуев. — М.: Эксмо, Яуза, 2004. — 576 с.
19. Шайкан В.О. Коллаборационизм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни: моногр. / В.О. Шайкан. — Кривий Ріг: Мінерал, 2005. — 466 с.

REFERENCES

1. Bohan S.M. Ukrainska politisiia u systemi orhaniv mistsevoho samovriaduvannia na okupovaniі nimetskyu viiskamy teritorii Ukrainy u 1941–1942 rokakh / S.M. Bohan // Hileia. — 2006. — Vyp. 5. — S. 78–85.
2. Vietrov I. Finansova politika natsystskoi Nimechchyny ta derzhav-satelitiv na okupovaniі teritorii Ukrainy (1939–1944 rr.) / I. Vietrov // Arkhivi okupatsii. 1941–1944 (Bilshe ne taiemno; T. I) / Derzh. kom. Derzh. kom. arkhiviv Ukrainy; uporiad. N. Makovska. — 2-ge vid. — K.: Vid. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. — S. 774–781.

- arkhiviv Ukrainy; Uporiad. N. Makovska. — 2-he vyd. — K. : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. — S. 774–781.
3. Honcharenko O.M. Systema orhaniv mistsevoho upravlinnia na teritorii raikhskomisariatu «Ukraina» ta «viiskovoi zony». 1941–1944 rr. / O.M. Honcharenko, M.P. Kunitskyi, O.Ye. Lysenko / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. — K., 2014, — 151 s.
4. Dereiko I. Mistsevi formuvannia nimetskoï armii ta politsii u Raikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 roky) / I. Dereiko ; In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. — K., 2012. — 174 s.
5. Derzhavnyi arkhiv Donetskoï oblasti. — F. P-326. — Op. 2. — Spr. 38. — Ark. 1; F. P-326. — Op. 2. — Spr. 51. — Ark. 68; F. R-1578. — Op. 1. — Spr. 1805. — Ark. 1–3; F. R-1578. — Op. 1. — Spr. 1806. — Ark. 1, 5, 8–11, 15, 26; F. R-1578. — Op. 1. — Spr. 1807. — Ark. 44, 49; F. R-1578. — Op. 1. — Spr. 1808. — Ark. 2; F. R-1593. — Op. 1. — Spr. 2. — Ark. 12, 19, 24, 26, 85, 92; F. R-1619. — Op. 1. — Spr. 1. — Ark. 22, 33; F. R-1652. — Op. 1. — Spr. 1. — Ark. 1, 2; F. R-1653. — Op. 1. — Spr. 1. — Ark. 1, 2, 4; F. R-1751. — Op. 1. — Spr. 2. — Ark. 1, 3; F. R-1751. — Op. 1. — Spr. 5. — Ark. 69; F. R-1751. — Op. 1. — Spr. 7. — Ark. 8; F. R-1751. — Op. 1. — Spr. 9. — Ark. 32; F. R-1751. — Op. 1. — Spr. 10. — Ark. 13, 40, 83; F. P-1789. — Op. 1. — Spr. 1. — Ark. 1, 45, 128; F. R-1789. — Op. 1. — Spr. 5. — Ark. 3; F. R-1903. — Op. 1. — Spr. 2. — Ark. 8, 9, 12.
6. Derzhavnyi arkhiv Luganskoï oblasti. — F. P-1790. — Op. 1. — Spr. 262. — Ark. 1–6, 9–10, 24.
7. Donetskii vestnik. — 1941. — 27 noiab., 1 dekab.
8. Donetskii vestnik. — 1942. — 4 yanv., 10 yanv., 19 apr., 7 maia, 21 maia, 23 iiulia, 27 avg., 3 sent., 11 dekab.
9. Donetskii vestnik. — 1943. — 23 iiulia.
10. Din M. Posobniki Holokosta: Prestupleniia mestnoi politsii Belorussii i Ukrainy, 1941–1944 / M. Din. — SPb. : Akademicheskii proekt–Izdatelstvo DNK, 2008. — 268 s.
11. Drobiazko S. Vostochnye dobrovoltsi v vermakhte, politsii i SS / S. Drobiazko, A. Karashchuk. — M. : AST, 2000, — 147 s.
12. Zhukov D.A. Russkaia politsiia / D.A. Zhukov, I.I. Kovtun. — M. : Veche, 2010. — 304 s. : il. — (Vragi i soiuzniki).
13. Zek B.M. Osobovyi sklad ukrainskoï dopomizhnoi politsii Lutska u 1941–1944 rr. / B.M. Zek // Istorichni studii Shidnoievropeiskoho natsionalnogo universitetu imeni Lesi Ukrainky. — 2013. — Vyp. 9–10. — S. 105–111.
14. Martynenko T. Ukrainska dopomizhna politsiia v okruzi Lviv-misto: shtrykhy do sotsialnogo portreta / T. Martynenko // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. — 2013. — Vyp. 48. — S. 152–167.
15. Miuller N. Vermakht i okkupatsiia (1941–1944): O roli vermakhta i yego rukovodiashchikh organov v osushchestvlenii okkupatsionnogo rezhima na sovetsoï territorii / N. Miuller ; [per. s nem. A. Artemova]. — M. : Voenizdat, 1974. — 385 s.
16. Neizvestnaia Rossiia. XX vek: arkhivy, pisma, memuary : v 4 tomakh / gl. red. V.A. Kozlov ; red. sovet: I.D. Kovalchenko (pred.) i dr. — M. : Izdatelstvo Mosgorarkhiv, 1993. — T. 4. — 512 s.
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. — F. 166. — Op. 2. — Spr. 11. — Ark. 25.
18. Chuev S. Proklyatiye soldaty / S. Chuiev. — M. : Eksmo, Yauza, 2004. — 576 s.
19. Shaikan V.O. Kolaboratsionizm na terytorii reikhskomisariatu «Ukraina» i viiskovoi zony v roky Druhoi svitovoi viiny : monografiia / V.O. Shaikan. — Kryvyi Rih : Mineral, 2005. — 466 s.

Игорь Тарнавский

МЕСТНАЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНАЯ ПОЛИЦИЯ ДОНЕТЧИНЫ В ПЕРИОД НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ (1941–1943 гг.)

В статье на основе архивных материалов исследуется процесс создания немецкой оккупационной властью местной вспомогательной полиции на территории Донетчины (современная Донецкая область), которая тогда входила в зону военной администрации. Анализируется структура этих подразделений, их задание и функции, источники финансирования. Рассматриваются основные причины, побуждавшие местных граждан к вступлению в полицию.

Ключевые слова: оккупация, оккупационная власть, вспомогательная полиция, функции, структура, военная администрация, коллаборация.

Igor Tarnavskyy

LOCAL AUXILIARY POLICE OF THE DONETSK REGION IN THE PERIOD OF NAZI OCCUPATION (1941–1943)

The behaviour of the civilian population of the Donetsk region during the World War II is one of the controversial topics in the national historiography. The interpretation of those or other actions of the inhabitants of the region, depending on political positions and ideological orientations, served in a diametrically opposite angles. Particularly ticklish is a problem of the collaboration of the local population with the Nazi occupation regime in this period, one of the most striking manifestations of which was the work of the local auxiliary police.

The author of the article on materials of the state archives of Donetsk oblast made an attempt to study the process of creating the German occupation authorities of the local auxiliary police in the territory of the Donetsk area (modern Donetsk oblast), which was then included in the zone of military administration. The researcher analysed the main reasons for local citizens to join the police. It is provided a social snapshot of the employees of the authority. It is studied the structure of these units, their tasks and functions. It is identified the main approaches of their activities. It is found the main sources of their funds.

Key words: *occupation, occupation authority, the auxiliary police, functions, structure, military administration, collaboration.*

Дата надходження статті до редакції: 21.04.2017 р.